

Věřím v duchovní podstatu života

*Rozhovor s Martinem Vopěnkou pro Katolický týdeník 04
Ptá se Jan Paulas*

V závěrečném doslovu vaší knihy je čtenář vybízen, aby se ztišil, zavřel oči a pokusil si vybavit vlastní vzpomínky na dětství. Jak jste si je vybavoval vy?

Nosil jsem jich v sobě jako asi každý spoustu. Ale ve stále rychleji se měnícím světě vnímám své vzpomínky na dětství jako čím dál cennější, protože je již považuji za vzkaz odjinud. Uvědomil jsem si, že babičky, které tenkrát nahlížely do kočárku, se narodily za Rakousko-Uherska, a že tedy svět se mezitím vyměnil se vším všudy, i s kolektivní paměti lidstva. Když se tedy člověk svým životem rozkročuje mezi dvěma tak odlišnými světy, začne na svůj život nahlížet jako na součást historie.

Vnímali jste své dětství jako ztracený ráj, do něhož se chcete na chvíli podívat?

Nevnímali. A myslím, že to plyne i z knížky, že to pro mne žádný ráj nebyl.

Je pravda, že lidé se dělí na ty, kdo mají dětství za ztracený ráj, a na ty, kteří ho vnímají jako trochu zmarněný čas, někdy až stísněný. Patřím tedy spíše k těm druhým, i když ne úplně jednoznačně.

Čím jsou pro vás tyto vzpomínky důležité? Nejsou také vzpourou proti pomíjivosti?

Myslím, že veškeré umění, tedy i psaní, je vzpourou proti pomíjivosti. Je to taková iluze, že něco přetrvává, ale zároveň rozhodující je tvůrčí okamžik – to je to vrcholné, čeho můžeme v naší existenci dosáhnout. Okamžik hlubokého uvědomění si, který při tvorbě často přichází. Na jednu stranu si člověk staví pomník, který ho má přežít, ale na druhou stranu je nejpodstatnější právě prožitý okamžik.

Co si v takovém tvůrčím okamžiku může člověk uvědomit?

To jsou vzácné chvíle, které se špatně interpretují, protože je nelze navodit, kdykoli chceme. Člověk si v tu chvíli uvědomí určitý přesah. Nejhlubší myšlenky se totiž ve vaší hlavě nezrodí tak, že byste je vykalkulovali, ale v dané chvíli přijdou jako určité osvícení. Mám takových zážitků několik – třeba jsem nemohl najít uspokojivý závěr svého románu a už jsem to vzdal, že tedy román skončí neuspokojivě, ale asi po roce říkám své manželce: „Mám takový pocit, že by mě mohlo ještě něco napadnout.“ Pak jsem odjel na chalupu a najednou to přišlo. Ten správný a jediný možný konce. To si nelze vynutit. Člověk musí být akorát připravený, v mysli otevřený, aby – když ten okamžik přijde – jej nepromarnil.

Pomáhají v tom otevírání paměti třeba každodenní drobnosti z klukovského světa, které ve vás najednou vyvolají další obrazy? Třeba taková oříšková čokoláda ve žlutém obalu...

Určitě, a také mi tyto maličkosti pomáhají, když se tehdejší dobu snažím přibližovat svým dětem. V dnešní záplavě čokolád jim mohu říct, že tenkrát jsem mohl mít jen dvě oříškové čokolády – buď s nadrobno, nebo nahrubo nakrájenými oříšky.

Dalším impulzem pro mě bylo i zpětné vyrovnání se s maminkou, která sice zemřela před několika lety, ale tím, že byla duševně nemocná, odešla mnohem dřív. Ta nemoc měla ke stáru velký vliv na její osobnost. Těžko vůbec uchopuji ten okamžik, kdy jsem ji ztratil – rozhodně to nebylo ve chvíli, kdy zemřela, ale už mnohem dřív.

Sám píšete, že vám proklouzla mezi prsty, že ani nevíte, jaká doopravdy byla. Snažíte se ve vzpomínkách dobrat jejího obrazu?

Myslím, že je to asi nejdůležitější motiv té knížky – vyrovnat se s tím, že jsem k ní měl už jako dítě velice problematický, někdy i negativní postoj. Zřejmě pramenil z toho, že ona ve svých těžkých

stavech nemohla péči o malé dítě láskyplně zvládat. Ale dítě, dokud je malé, tohle matce neodpustí, protože od ní očekává bezvýhradné přijetí.

Naopak k otci jste vzhlížel s velkým obdivem?

V té době ano a on to ještě „dobudovával“. Rozhodně se nebránil, aby byl tím, k němuž jsem vzhlížel.

Kdy se to změnilo, že jste se na něj začal dívat kriticky?

V sedmdesátých letech se velmi osobnostně změnil – jak neměl možnost uplatnit své ambice, které byly určitě velké, tak vstoupil do takového vnitřního exilu. Na jednu stranu mu to pomohlo, začal řešit v matematice hlubší filozofické otázky, ale pro každodenní život to bylo docela úmorné a zničující, protože negoval úplně všechno. Jenže dítě žije v běžném prostředí, chce se kamarádit s vrstevníky, jet s nimi na tábor, i když se jmenuje pionýrský. Otec byl ale vůči všem těmto aktivitám velmi negativní.

Tatínek byl přitom světově uznávaný matematik. Být dítětem, kde je jeden rodič fenomenální, není asi vůbec jednoduché...

U něj láska vždycky spočívala hlavně v ocenění výkonu. Když dítě selhává, tak právě to je okamžik, kdy potřebuje největší podporu, ale jeho spíše štvalo, když se něco nedařilo. Naopak byl schopný velmi ocenit každý úspěch, někdy až nekriticky. Takže nebylo lehké tím prokličkovat k nějaké osobnostní celosti.

V knížce otci vyčítáte, že maminku izoloval od světa, že i vám ji trochu ukradl, že ji nebral vážně... Jak vůbec dnes přijímá tento váš kritický pohled?

Je třeba říct, že to vyvážil, když jí celý život zůstal věrný, pečoval o ni, a během jejích hospitalizací ji každý den navštěvoval v nemocnici. Jeho postoj tedy měl dvě stránky a je těžké ho soudit, protože celková prognóza lidí s touto duševní nemocí je velmi špatná. To, že maminka měla rodinu a dožila se vyššího věku, protože většina těchto lidí páchá sebevraždy a končí svůj život v zoufalých podmínkách, je jeho zásluhou. Těžko mohu posoudit, jestli mohla žít svůj život autentičtěji, kdyby jí dal větší prostor, nebo jestli naopak právě díky němu mohla vůbec prožít nějaký smysluplný život. Dal jsem otci čist Nebarevné vzpomínky ještě před vydáním, neboť jsem je nechtěl vydat za jeho zády ani po jeho smrti – to by mi přišlo nefér. Jeho první reakce byla velmi bouřlivá, protože jeho generace si zakládala na tom, že všechny tyto věci tajila, pro ně je strašně těžké zveřejnit něco ze svého soukromí, byli zkrátka takhle vychovaní. Napodruhé už byla jeho reakce vyváženější, měl několik věcných připomínek a v zásadě knihu vnímal jako můj pohled na tu dobu.

Váš pohled je nejen dětský, ale i z odstupu, hodnotící.

Je to proto, že jste měl potřebu ty věci pojmenovat?

Kdybych chtěl knihu napsat z dětského pohledu, byla by ve skutečnosti literární stylizací: hrdinou by bylo dítě, které vše vidí svými očima. Ale to už je zkreslení, které jsem nechtěl. Protože já dnes nejsem dítě. Úplně poctivý přístup je tedy takový, že ve své hlavě nalézám vzpomínky, které tehdy byly dětské, ale dnes jsem schopen je zhodnotit jako dospělý člověk a takto je předkládám dál. V knížce také zmiňuji, které vzpomínky a proč jsou pro mě významné, neboť mi navozují to, co dnes pozoruji zase u svého dítěte. Jde především o vnímání budoucnosti – jak jsme ji viděli tenkrát my a jak ji vidí mé dítě dnes. Myslím, že i v tom se svět proměnil, jak lidé nahlíží budoucnost. Je ale pravda, že ta naše byla tehdy ovlivněna izolací, ve které jsme žili.

Vaše vzpomínky jsou kamínkem do mozaiky obrazu šedesátých let, o kterých se říká „zlatá šedesátá“. Nebyl to ale mýtus? Z vašich vzpomínek jsou ta léta ve své každodennosti dosti nebarevná...

Rozhodně to „zlato“ neproniklo až k dětem. Věřím, že před tehdejší generací dvacetiletých se otevíraly nové možnosti a vnímali tu dobu jako úžasnou, ale v dětském patře přežívaly všechny

stereotypy socialismu, kdy dítě třeba stálo s mámou frontu, aby dostalo housku s dietním salámem; kdy se ho nikdo neptal na názory, natož aby někdo naslouchal jeho tužbám. Domovnice slídící po neotřených botách, babizny spílající dětem z okna... Společnost byla k dětem vlastně nepřátelská.

S čím jste měl tehdy spojený pocit dětského štěstí?

Měl jsem vášeň v hledačství a byl jsem šťastný, když jsem našel nějakou zkamenělinu. A jako dítě jsem miloval řádění venku s kluky, což dnes už děti téměř nezažijí. V první třídě jsem hned po škole zahodil aktovku a šel hrát fotbal, protože nic krásnějšího, než dát gól, se klukovi nemůže poštěstit.

Nemůže se nám ten nebarevný svět, který popisujete ve svých vzpomínkách, vrátit v nějaké podobě i dnes? Že opět zmizí osobitost a pestrost a bude nahrazena šedí průměrnosti, kterou bude tentokrát diktovat jen jiná ideologie – určená manažery zábavy a konzumu.

Ano, tomuto tlaku jsme dnes už vystaveni. A já ta šedesátá léta, přestože jsem je nazval nebarevná, zároveň vnímám jako poslední dobu, kdy lidé měli ještě svůj individuální příběh, kdy i místa měla příběh, protože svět ještě nebyl propojený.

Ale už v sedmdesátých letech, kdy u nás nastoupila normalizace, na Západě začal konzumismus – a oba tyto směry se dnes propojují v globalizaci. Mám tedy za to, že svět se vydal touto cestou už v sedmdesátých letech, a to všude. Na konci knížky vzpomínám, jak jsme se počátkem sedmdesátých let radostně stěhovali na sídliště, a podobně i globalizace stěhuje lidi do jednoho unifikovaného celosvětového sídliště. A přitom v tomto směru není nic krásnějšího, než kulturní rozdíly a jednotlivosti, jimiž se lišíme. Ale to v současném světě mizí takovým tempem, že se bojím, abychom nakonec nežili v jednom velkém lágru. Takže zmíněná nebezpečí jsou tady pořád, akorát mají jinou podobu.

A možná, že vaše nebarevné vzpomínky budou jednou vnímány jako barevné...

Bohužel, i to se může stát.

Na konci knížky píšete, že padesát let života není ani moc, ani málo. Že je pomalu čas začít v něco věřit: v Boha, v lidstvo nebo „nejvyšší čas vystřízlivět a pohlédnout zpřímá do tváře vlastní smrtelnosti“. Před jakou volbou ve své padesátce stojíte vy sám?

Jednoznačně jsem přesvědčený, že myšlení nelze odvodit z pouhé hmoty. Myslím, že není možné, aby myšlenka a duch vznikaly pouze chemickými procesy v našem mozku. Dokonce jsem tomuto pojetí věnoval i svůj román Pátý rozměr. Jde sice o psychologický thriller, ale docházím v něm i na základě znalostí fyziky k tomu, že to není možné. Ostatně, naše myšlení se snaží hmotnému světu všemi způsoby vzepřít. Snažíme se třeba myslet do budoucna, anebo fyzici se snaží odhadovat, jaké to je ve vesmírných dálkách, kam nikdy nepronikneme, a dokonce jaké to je v černé díře, z níž se ovšem žádná hmotná informace ven nedostane. Kdyby tedy fyzik věřil, že jeho myšlenky jsou jen z hmoty, musel by své bádání vzdát. Mimoděk svým myšlením hmotný svět všude porušujeme. A z toho usuzuji, že naše myšlení má ještě jinou dimenzi – bez ohledu na to, jestli to pojmu nábožensky či jinak. Nejsem tedy materialista, ale věřím na duchovní podstatu života.